

ელენე გოგიაშვილი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქართული ფოლკლორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიურ სამსახურში¹

ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობა უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა იმპერიებში შემავალი პატარა ქვეყნებისთვის მათ განმათავისუფლებელ მოძრაობებში.

საკუთარი ტრადიციების დაცვა ძლიერი იარაღია იდენტობის შესანარჩუნებლად. ტრადიციისკენ მიბრუნების ფენომენი შეიძლება პოლიტიკურ ელფერსაც ატარებდეს. ისტორია მდიდარი წყაროა საიმისოდ, რომ შესაბამისი ფაქტები პოლიტიკურ პროგრამად იქნას შემოთავაზებული. ისტორიულ დოკუმენტებთან ერთად ერის სიძველის სურათის შესაქმნელად წარმატებით გამოიყენება ფოლკლორული წყაროები: ხალხური გადმოცემები, საგმირო თქმულებები და ბალადები, ლეგენდები, მემორატები, რომლებიც ნაციონალურ ისტორიულ გმირებს უკავშირდებიან.

ფოლკლორი ეროვნული თვითმყოფადობის გამოვლენის თვალსაჩინო საშუალებაა, მაგრამ ამასთან ერთად დიდია მისი გაქრობის საშიშროებაც, თუ ის დროულად არ იქნა დაფიქსირებული.

ფოლკლორისადმი ინტერესის გაძლიერებას ყველა ქვეყანაში თავისი მიზეზი ჰქონდა. დასავლეთ ევროპაში ზეპირსიტყვიერება რომანტიზმის შთაგონების წყაროდ იქცა. ცენტრალურ ევროპაში ზღაპრების შეკრებას ძმები გრიმების მოღვაწეობამ მისცა ბიძგი. ბერძნების, ბულგარელების, სერბებისა და თურქების მიერ დაპყრობილი ბალკანეთის სხვა ხალხებში ფოლკლორისადმი ინტერესის გაღვიძებას განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ შეუწყო ხელი (Stegherr 2005, 2-11). რუსული ფოლკლორული მასალის შეკრება სამეცნიერო მიზნით დაიწყო.

აღმოსავლეთ ევროპის ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ინსპირირებული იყო იოჰან გოტფრიდ ჰერდერის (1744-1803)

¹ სტატია დაბეჭდილია კრებულში: ილია ჭავჭავაძე და მისი ეპოქა. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მასალები. შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინტიტუტი. თბილისი 2008, გვ. 81-87.

„იდებით კაცობრიობის ისტორიის ფილოსოფიისათვის“, რამაც სლავი ხალხების ე. წ. „ეროვნულ ხელახლა დაბადებას“ შეასხა ფრთები.

პერდერი ხალხურ პოეზიაში ხალხის სულის ჭეშმარიტ გამოხატულებას ხედავდა. იგი მიიხნევდა, რომ ერის ტრადიციებში არეკლია ერის თვისებები, რომლებიც ბუნებრივი ცვლილებებისა და სულიერი იდეალების შედეგად ჩამოყალიბდნენ (Profanová 1999, 219). „Volksgeist“ ნიშნავდა ხალხის სულს (უმჯობესი იქნებოდა, ეს „ნაციონალურ სულად“ გვეთარგმნა) და მიზნად ისახავდა ახალი პოლიტიკური რეჟიმის ხედვას, რომელშიც სხვადასხვა ხალხები ერთადერთობას მიაღწევდნენ და სხვა ხალხებს გამოეყოფოდნენ (Bausinger 1992, 74). „Volksgeist“-ის იდეა ფოლკლორისტებისთვის გამოწვევად და სტიმულად იქცა. მათ ყველაფრის შეგროვება დაიწყეს, რასაც ხალხურ სიძველედ მიიხნევდნენ, რომ ახალი ეროვნული კონცეფციისთვის შეეწყოთ ხელი.

საქართველოში ფოლკლორისადმი ინტერესი გაჩნდა არა რომანტიზმის ეპოქაში, როგორც ეს ევროპაში მოხდა, არამედ მოგვიანებით, მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში. ზეპირი კულტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელობა, ფოლკლორის მხატვრული, შემეცნებითი და ისტორიული ღირებულება სათანადო დონეზე მანამდე ვერ გააცნობიერა ქართულმა საზოგადოებრიობამ, სანამ სამოღვაწეო ასპარეზზე ილია ჭავჭავაძე არ გამოჩნდა. კავკასია, როგორც რუსეთის იმპერიის ურთულესი რეგიონი, მე-19 საუკუნის 40-იანი წლებიდანვე იყო ეთნოგრაფიული შესწავლის ობიექტი. მის კვლევას რუსი მეცნიერების მიერ მკვეთრად გამოხატული იმპერიალისტური მიმართულება ჰქონდა (ჯავოღნიშვილი 2004, 136).

მაშინ, როცა ცარიზმის პოლიტიკა ფოლკლორულ და ეთნოგრაფიულ აღწერებს ადმინისტრაციული დაზვერვის საშუალებად იყენებდა, ქართული ფოლკლორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი იარაღი გახდა. ხალხური შემოქმედების – როგორც ზეპირსიტყვიერების, ისე მუსიკალური ფოლკლორის – ნიმუშების შეკრებას ამ ეპოქის უდიდესი მოღვაწეები მოთავეობდნენ: ი. გოგებაშვილი, რ. ერისთავი, ალ. ყაზბეგი, პ. უშიკაშვილი, თ. რაზიკაშვილი და სხვები (ჩიქოვანი 1960, 138-179). ილია ჭავჭავაძემ კი ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალის შეკრების გარდა მათი **მეცნიერულად** შესწავლის საკითხი დასვა:

„ხალხის ცხოვრება ყოველმხრივ და ჰარმონიულად უნდა შევისწავლოთ; იმის ყოველგვარი გონებითი ნაწარმოები უნდა შევკრიბოთ [...]. ერთის

რომელისამე საგნის ამოჩემება, იმისი „მოდად“ დაწესება და სხვა საგნების დავიწყება – კარგი არასდროს არ ყოფილა და არც ჩვენთვის იქნება. სახალხო პოეზია კარგია, მაგრამ როცა მარტო იმისი შეკრება იზიდავს მთელის ინტელიგენციის ყურადღებას, როცა ეს შეკრება „მოდად“ ხდება, მაშინ საჭიროა, რომ სხვა საგნებისაკენაც მიიხედოს განათლებულმა საზოგადოებამ. საჭიროა, რომ ჩვენმა ნასწავლმა საზოგადოებამ ერთად თავი მოიყაროს, მოილაპარაკოს, ასწონ-დასწონოს ყოველიფერი ამ საგნის შესახებ და პროგრამა შეადგინოს ხალხის ზნე-ჩვეულებათა შესწავლისათვის. თუ ყველგან ამას მისდევენ, განა ჩვენთვის კი დრო არ არის?“ (ჭავჭავაძე 1987, 164).

მე-20 საუკუნის დასაწყისიდანვე, ფოლკლორული მასალის ფიქსაციის გარდა, აქტიური გახდა მისი მეცნიერული შესწავლა და სისტემური კვლევა. 1901 წელს საქართველოში ჩატარდა პირველი სამუსიკო ფოლკლორული ექსპედიცია კომპოზიტორისა და მუსიკისმცოდნე-ეთნოგრაფის დიმიტრი არაყიშვილის (1873-1953) ხელმძღვანელობით, რითაც საფუძველი ჩაეყარა ქართულ მუსიკალურ ფოლკლორისტიკას. ამ და მომდევნო ექსპედიციებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში 1908 წლამდე მეცენატი დავით სარაჯიშვილი აფინანსებდა (ხუჭუა 1980, 92).

1921 წლის შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლება აქტიურად მუშაობდა, რომ ფოლკლორი თავისი იდეოლოგიის სამსახურში ჩაეყენებინა. ფოლკლორი – სიტყვიერი და მუსიკალური – სახელმწიფოს მიერ განსაზღვრულ იქნა როგორც მუშათა და გლეხთა კლასის ხელოვნება, როგორც „მშრომელი ხალხის შექმნილი“ და ამდენად, მთელ საბჭოთა საზოგადოებაში პოპულარული უნდა გამხდარიყო.

მეცნიერებმა ყურადღება გადაიტანეს ფოლკლორის აპოლიტიკურ მხარეზე, კვლევები მთლიანად ორიენტირებული იყო ტრადიციის შინაგან სტრუქტურაზე, რომელიც ხელშეუხებელი იყო პოლიტიკისგან. 1926 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაიწყო ქართული ზეპირსიტყვიერების ლექციების კურსის კითხვა. 1932 წელს საქართველოს მუზეუმში ფოლკლორის განყოფილება დაარსდა. ორივე ამ წამოწყების მოთავე ქართველი ფოლკლორისტი, ლიტერატორი, ხელოვნებათმცოდნე და მოქანდაკე ვახტანგ კოტეტიშვილი (1893-1937) იყო. მისი „საცდელი ლექციების ბრწყინვალედ ჩატარების შემდეგ, რომლებსაც დასწრებიან ცნობილი მეცნიერები ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე და სხვ., მიანდეს ფოლკლორის

კურსის წაკითხვა. [...] 1929 წლიდან კი, მისივე ინიციატივით, უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე შემოდებულ იქნა პოეტიკის კურსი“ (გამეზარდაშვილი 1969, 4-5).

ვახტანგ კოტეტიშვილი უნივერსიტეტშიც მოღვაწეობდა და იმავდროულად საქართველოს მუზეუმში თავისივე დაარსებულ ფოლკლორის განყოფილებასა და ფოლკლორულ არქივს ხელმძღვანელობდა. მოგვიანებით, 1936 წელს, ამ განყოფილების ბაზაზე ენის, ლიტერატურისა და ხელოვნების ინსტიტუტის (ამჟამად შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი) ფოლკლორის განყოფილება და არქივი შეიქმნა. ვახტანგ კოტეტიშვილმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ფოლკლორულ სამეცნიერო ექსპედიციებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში წინასწარ შემუშავებული მარშრუტით (ვირსალაძე 1961, 14).

იმის მიუხედავად, რომ საბჭოთა ხელისუფლებამ მუდმივად ცენზურას ახორციელებდა ხალხურ შემოქმედებაზე და თავისი ინტერესების სასარგებლოდ გამოყენება სურდა, ქართული კულტურისა და მეცნიერების მოღვაწეები საბჭოთა მთავრობის დავალებების პარალელურად ეროვნული მნიშვნელობის საქმეს ემსახურებოდნენ და ფაქტიურად, აგრძელებდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ტრადიციას.

ფოლკლორისტებისა და ეთნოლოგებისთვის სახელმწიფო არ არის მთავარი საკვლევი თემა, მაგრამ ის ყოველთვის გარკვეულწილად ფიგურირებს ფოლკლორთან მიმართებაში. დღეს მეცნიერებაში სადაო აღარ არის, რომ ფოლკლორისადმი ინტერესი სწორედ სახელმწიფოდან მომდინარეობდა (Bausinger 1992, 73).

ფოლკლორისტიკის მეცნიერული ორიენტაციის დასაწყისში, ფოლკლორს ხელისუფლების წარმომადგენლები იმისთვის იყენებდნენ, რომ ეფექტურად განეხორციელებინათ თავისი იდეები და პოლიტიკა, როგორც ამას აკეთებდა ცარისტული რეჟიმი. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ფოლკლორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სამსახურში ჩადგა. მე-20 საუკუნეში კი, საბჭოთა იდეოლოგიამ თავის მხარდამჭერად გადააქცია. მაგრამ ფოლკლორი პოლიტიკური მანიპულაციების მიუხედავად სრულიად აპოლიტიკური ფენომენია, რაც არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაგვავიწყდეს მისი კვლევისას.

ლიტერატურა:

1. გამეზარდაშვილი, დავით: ვახტანგ კოტეტიშვილი. თბილისი, „ნაკადული“, 1969.
2. ვირსალაძე, ელენე: ვახტანგ კოტეტიშვილი, – წიგნში: ვახტანგ კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია. თბილისი, “საბჭოთა მწერალი”, 1961, გვ. 13-18.
3. ჩიქოვანი, მიხეილ: ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედების შეკრებისა და შესწავლის მოკლე ისტორია, – ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I. თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1960. გვ. 96-186.
4. ჭავჭავაძე, ილია: რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად. ტომი IV. პუბლიცისტური წერილები. (“ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ”). თბილისი, “საბჭოთა საქართველო”, 1987.
5. ხუჭუა, პავლე: დიმიტრი არაყიშვილი. თბილისი, „ხელოვნება“, 1980.
6. ჯაგოდნიშვილი, თემურ: ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორია. წიგნი პირველი. თბილისი, „თსუ გამომცემლობა“, 2004.
7. Bausinger, Hermann: Change of paradigms? Comments on the crisis of ethnicity. In: Folklore Processed, in Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday. Helsinki, Studia Fennica, 1992, p. 73-76.
8. Profanová, Zuzana: Historische Genres im Prozeß der Mythenbildung in der Slovakei. In: Europäische Ethnologie und Folklore im internationalen Kontext. Festschrift für Leander Petzoldt zum 65 Geburtstag. Herausgegeben von Ingo Schneider. Frankfurt, Peter Lang, 1999. S. 219-228.
9. Stegherr, Marc: „Es ist viel Speise in den Furchen der Armen“. Die Erforschung der Märchenkultur des europäischen Ostens. In: Märchenspiegel. Zeitschrift für internationale Märchenforschung und Märchenpflege. Heft 1, Februar 2005. S. 2-11.